

Миле Коњевић

ОДНОС ИЗВРШНОГ ОДБОРА ХРВАТСКЕ (РЕПУБЛИКАНСКЕ) СЕЉАЧКЕ СТРАНКЕ ПРЕМА ЈНОФ (НФ) 1944 – 1945.

Од почетка окупљања присташа ХСС у народноослободилачком покрету наметнуло се и питање њихова организирања. Наметнуле су га, с једне стране, страначка традиција и предидејљеност, и, с друге, потреба популаризирања такве оријентације како би се у народноослободилачку борбу привукле све прогресивне снаге друштва.¹⁾ У раздобљу провођења линије класног заштравања »лијево скретање« је могуће пратити и код присташа ХСС, а налазило је свој израз у републиканским стремљењима, односно захтјевима у погледу трансформирања странке у ХРСС. Напуштањем линије класног заштравања, та стремљења, као и захтјеви у погледу друштвеног преображаја, потиснути су у други план. Ради проширења политичке платформе ЈНОФ, односно политичке основице народноослободилачког покрета, као основни циљ истицана је борба за национално ослобођење. Као резултат такве оријентације улиједио је бржи прилив демократских и родољубивих снага у народноослободилачки покрет, укључујући овдје и велики број присташа ХСС. Тада се поново јавља проблем њихова страначког положаја. У првој фази поједини функционери дају тон страначкој припадности присташа ХСС, позивајући их да се на демократским традицијама странке окупе у народноослободилачком покрету. При томе се наметнуо Божидар Маговац, који је, увјетујући своју сурадњу у народноослободилачком покрету, путем гласила »Слободни дом« покушао координирати и усмјеравати дјелатност присташа ХСС. Како је при том настојао сачувати ХСС ради остваривања коалиције с КПХ, његова политичка платформа се умногоме подударала са циљевима водства Странке. Стога с Маговчеве стране није ни могло доћи до радикалније осуде Мачекове оријентације. Такво схваћање улоге ХСС истовремено је било запрека јачању јединства хрватског народа у оквиру ЈНОФ Хрватске.

Све то показује да су, уочи засједања ЗАВНОХ-а у Топуском, сазрели увјети за радикалнији политички курс ИО ХСС у смислу његове безрезерв-

1 Оцјене о појединим тенденцијама у ХСС преузете су из ранијих ауторових радова. То се нарочито односи на појаве у вези с диференцијационим процесима у њезиној основици. У том погледу успор.: Миле Коњевић, *Формирање и рад Извршног одбора Хрватске (републиканске) сељачке странке на ослобођеном територију 1943 – 1945* (рукопис), Хисторијски институт Славоније и Барање Славонски Брод, нерегистрирано, 1 – 96. Овдје су (биљ. 2) наведени и други ауторови радови на ту тему.

не подршке народноослободилачком покрету, а исто тако и безрезервне осуде Мачека и водства ХСС. Без обзира на вербална изјашњавања у том смислу, Маговац је препрека таквој оријентацији. Зато руководство народноослободилачког покрета у Хрватској тражи могућност за уклањање Маговца с водеће позиције у ИО ХСС. То је извршено на његовој сједници одржаној 29. травња 1944. године у Горњем Таборишту.²⁾ Том приликом је усвојена резолуција у којој је осуђен Мачек и његова политика. За Мачеков проглас од 10. травња 1941. године каже се да није био погубан само за ХСС »него и за сам опстанак хрватског народа и за даљњи заједнички живот са браћом Србима«. Пошто се спомиње оснивање ИО ХСС, констатира се учешће његових чланова у раду ЗАВНОХ-а и АВНОЈ-а, те њихов удио у доношењу »повјесних одлука«. Све те одлуке »код којих су судјеловали изабрани представници Хрватске у цијелости одобравамо јер су њима положени темељи изградње демократске и федеративне Југославије, заједнице равноправних народа на основу начела самоодређења народа, по којем хрватски народ добровољно приступа у државну заједницу са народима Србије, Словеније, Босне и Херцеговине, Црне Горе и Македоније остварујући вјековне тежње и политичке циљеве у слободној републици Хрватској«. Даје се повјерење и подршка ЗАВНОХ-у и подржава захтјев да се он прогласи »највишим законодавним и извршним народним представничким тијелом и врховним органом државне власти у федералној јединици Хрватској«. ИО ће појачати рад »тако да и посљедњи поштени присташа Хрватске сељачке странке приступи у редове Народно-ослободилачке борбе«. Потом се изражава увјерење да ће Савезници признати тековине народноослободилачког покрета што ће »недвојбено довести до признања нашег Националног комитета (народне владе) као једине законите владе Југославије«.³⁾ Са сједнице су послани телеграмима Титу, Рибару, Назору, ЦК КПХ, Српском клубу вијећника ЗАВНОХ-а и Другом конгресу УСАОЈ-а. У телеграмима их ИО обавјештава о свом раду, декларирајући се као »леgitимно водство« ХСС. Рибара посебно извјештава да је до избора новог предсједника сједницом руководио добни предсједник Петар Фиолић. У телеграму Назору наводи се да су чланови ИО »све уложили око још јачег распламсавања народног устанка«. ЦК КПХ истовремено упућују »борбене другарске поздраве«.⁴⁾ Ова сједница је имала велики одјек међу

2 Тој сједници је присуствовао Иван Рибар и у вези с тим забиљежио: »Божидар Маговац није присуствовао састанку, а знао сам од Фрола и Гажија да је био противан његову одржавању и избору новог водства. Иако је изабран за потпредсједника, он није никада сарађивао с члановима изабраног Извршног одбора, не признавајући их за представнике Хрватске сељачке странке. Одвојен, служио се интригама против њих код Централног комитета Комунистичке партије Хрватске и Националног комитета Југославије (...) Везе његових поузданика на ослобођеном територију с Кошутинем и осталим, који су остали уз Мачека, откривене су биле, и против њега је на Вису замeтнут војно-судски поступак« (Иван Рибар, *Успомене из НОР-а*, Београд 1961, 204 – 205);

Уклањањем Маговца с водеће позиције у ИО ХСС, он је изгубио положај у вези с којим је градио све своје планове. Истовремено губи уредништво »Слободног дома«, а на трећем засједању ЗАВНОХ-а остаје само члан његова Предсједништва. Слиједи оставка на положај потпредсједника НКОЈ-а коју је Предсједништво АВНОЈ-а уважило, именујући на ту функцију Фрању Гажија, новог предсједника ИО ХСС (Усп. »Слободни дом«, 2. 9. 1944); О дјелатности Маговца у том раздобљу усп. и оцјену Владимира Бакарића (Други конгрес Комунистичке партије Хрватске, Загреб 1949, 66 – 67).

3 »Слободни дом«, 3. 5. 1944.

4 Исто.

присташама ХСС у народноослободилачком покрету, а повољно је примљена и у његовим политичким тијелима и организацијама.⁵⁾ Сједницом у Горњем Таборишту завршила је етапа у раду ИО ХСС, која је била у сјени Маговчеве дјелатности. Непосредно послје тога услиједила је њихова интензивна политичка активност, нарочито у вези с предстојећим засједањем ЗАВНОХ-а у Топуском, конференцијом ЈНОФ Хрватске, популаризацијом резолуције од 29. травња и организационим учвршћењем ИО. У вези са засједањем ЗАВНОХ-а у Топуском 8. и 9. свибња 1944. године сједница ИО ХСС има велики значај, јер је омогућила његов нормалан рад, односно лишила га страначких и групашких тенденција. Тиме ЗАВНОХ постаје много јединственији, а у његовој структури све мање се наглашава удио пристаха ХСС.⁶⁾

На трећем засједању ЗАВНОХ-а говорили су чланови ИО ХСС, као вијећници, и заступали стајалишта у смислу резолуције од 29. травња. Првчић је осудио Мачека, а одао признање КПХ због руководеће улоге у народноослободилачком покрету.⁷⁾ Тако је поступио и Павао Крче.⁸⁾ Фрањо Гажи је подсетио на споменуту резолуцију ИО и zaloжио се за њезину популаризацију. Затим је изјавио: »Ја обећавам, да ћемо народу тако дуго објашњавати, док год цијели народ не буде једна војска, једна борба, једна заједница, која се не ће поклонити никоме, која ће устрајати у борби до коначне побједе.«⁹⁾ Међу паролама истакнута је и: »Живјела слободна република Хрватска!«¹⁰⁾ Резултате трећег засједања ЗАВНОХ-а коментирао је и »Слободни дом«, наводећи да су донијете одлуке »којима се оживотворују вјековне тежње хрватског народа за слободном и смиренном државом Хрватском, која по начелу самоодређења народа постаје равноправан члан уз народ Србије, Словеније, Босне и Херцеговине, Црне Горе и Македоније у демократској федеративној Југославији.«¹¹⁾

5 Одговарајући на телеграм ИО ХСС, Централни комитет КПХ наводи да тој сједници придаје »велики значај«. Она је »одлучно расчистила многа питања и отклонила неке запријеке, које су ометале још веће учешће пристаха ХСС у народноослободилачкој борби«. Затим се изражава увјерење да ће та одлучност допринијети »појачаној мобилизацији пристаха ХСС, учвршћењу братства Хрвата и Срба и јачању Народнослободилачке фронте Хрватске«. На крају се подвлачи да се у борби за »национално ослобођење кује (...) савез радника и сељака, који представља кичму« ЈНОФ (»Слободни дом«, 1. 7. 1944); И »Вјесник« поздравља резолуцију ИО ХСС од 29. травња, оцјењујући да она значи раскид с »реакционарним и самозваним водством у Загребу«. Ријеч првака ХСС уочи засједања ЗАВНОХ-а, истиче »Вјесник«, »добива особито значење (...) Народнослободилачка фронта Хрватске још једном је положила испит зрелости и гранитне чврстоће« (Вјесник Јединствене народнослободилачке фронте Хрватске 1941 – 1945, том I Загреб 1970, 112).

6 На сједници ИО ЗАВНОХ-а од 7. свибња 1944. године за вијећнике су примљени слиједећи чланови ИО ХСС: Мате Алиновић, Фрањо Гажи, Томо Ференчина, Ловро Крањец, Мартин Јендрић, Иван Косак, Мартин Грубишић, Марко Матков, Марко Шеничњак, Томо Чиковић, Иван Рехоровић, Виктор Чоља и Виктор Тот. Истом приликом брисан је Иво Смолић с обзиром на то да је приступио усташама (Усп. *Земаљско антифашистичко вијеће народног ослобођења Хрватске, Зборник докумената 1944*, II, Загреб 1974, 595. – даље: ЗАВНОХ II).

7 Исто, 608 – 609.

8 Исто, 611 – 612.

9 Исто, 614.

10 Исто, 615.

11 »Слободни дом«, 6. 6. 1944.

Непосредно након засједања ЗАВНОХ-а, одржана је, 18. свибња 1944. године, конференција »представника свих политичких странака и уобће народних организација, као и родољуба из свих крајева Хрватске у циљу учвршћења« ЈНОФ. Реферат о задацима ЈНОФ поднио је Карло Мразовић, истичући да је циљ конференције »да се даду одређени облици организацији (...) и да се она (ЈНОФ – М. К.) организационо учврсти«. Одговарајући на питање што је ЈНОФ, Мразовић истиче да она треба да буде »свенародна политичка организација свих странака, присталица разних политичких струја, људи изван странака, да се ту народ окупља, да народ, који је своју борбу повео, буде у могућности да ту борбу што успјешније проводи и даље, да народ изграђује јединствену организацију«. Сви учесници су то поздравили. Тако је поступио и Фрањо Гажи у име ИО ХСС.¹²⁾ Затим је изабран ИО ЈНОФ и његови органи. За предсједника је изабран Владимир Назор, за потпредсједнике Фране Фрол, Раде Прибићевић и Андрија Хебранг за тајника. ИО је бројио 25 чланова, а у његовом саставу било је 6 чланова, односно присташа ХСС (Фрол, Гажи, Маговац, Александар Кохариновић, Станко Шкаре и Анте Вркљан), 6 чланова изван странака, 4 представника КПХ, 4 представника Српског клуба вијећника ЗАВНОХ-а, 2 представника УСАОХ-а, 2 представника АФЖ и 1 представник НОВ.¹³⁾ Коментирајући конференцију ЈНОФ, »Слободни дом« је подвукао Хебрангове ријечи: »Стварајући Извршни одбор ЈНОФ Хрватске, ми не тежимо за тим, да се ликвидирају све странке и политичке групе у Хрватској и да се њихове присталице одрекну својих схваћања. Ми настојимо да ујединимо њихове снаге и ускладимо њихово дјеловање.«¹⁴⁾ »Вјесник« истовремено истиче да се ИО ЈНОФ састоји од »представника свих група и политичких странака, које судјелују у Народно-ослободилачкој борби. Састав Извршног одбора, равноправно учешће комуниста, присташа Хрватске сељачке странке, чланова Српског клуба и других родољуба најбоље свједочи о ширини Народно-ослободилачке фронте Хрватске.«¹⁵⁾ Фрол је путем »Слободног дома« покушао одговорити на питање што за присташе ХСС у народноослободилачком покрету значи формирање ИО ЈНОФ. »За присташе Хрватске сељачке странке«, каже он, »има оснута Јединствене Народно Ослободилачке Фронте Хрватске нарочито значење, јер се њоме учвршћује политичко јединство хрватског народа, које је потребно да се остваре кроз народноослободилачку борбу вјековне тежње хрватског народа.«¹⁶⁾

Нема сумње да конференција ЈНОФ Хрватске представља завршетак једне и почетак наредне етапе у њезину развоју, а тим више што јој је претходио низ важних консултација ради јаснијег дефинирања политичке платформе на тадашњем ступњу развоја народноослободилачког покрета. У том контексту сједница ИО ХСС, Треће засједање ЗАВНОХ-а и конференција ЈНОФ, нарочито по својим резултатима у погледу остваривања политичког јединства народа, представљају заокружену цјелину. Ти скупови су истовремено придонијели стварању предувјета за ангажирање ширих

12 Исто.

13 Исто.

14 Исто.

15 Вјесник Јединствене народноослободилачке фронте Хрватске, 141 – 143.

16 Исто.

друштвених снага не само у борби за национално ослобођење већ и за друштвени преображај.

Споразум Тито – Шубашић такођер је привукао пажњу присташа ХСС у народноослободилачком покрету. Његов текст, према саопћењу радио-станице »Слободна Југославија«, објавио је »Слободни дом« 15. септембра 1944. године.¹⁷⁾ У наредном броју листа споразум је и коментариран. Том приликом каже се да је »хрватски сељачки народ окупљен у широким редовима народноослободилачке фронте Хрватске, правилно схватио значај, смисао и вриједност овог споразума, гледајући у њему свој велики успех и побједу«. Коментатор при том првенствено мисли на међународну афирмацију народноослободилачког покрета, закључујући да споразум »не ставља у питање ни једну од извојеваних тековина наше трогодишње ослободилачке борбе, не мијења начела и циљеве борбе«. На основу тога процјењује се да присташе ХСС у народноослободилачком покрету подржавају споразум Тито – Шубашић.¹⁸⁾ Очито је да су чланови ИО ХСС били информирани о догађајима и плановима у вези са споразумом. Тако је »Слободни дом« регистровао да су Гажи, Фрол и Златан Сремец »прошлых даи« (према Танјугу: »ових дана«) били примљени код Тита. Разговор је, како се истиче, протекао »у духу срдчности и сугласности по најважнијим питањима ослободилачке борбе«.¹⁹⁾ Потом је услиједио чланак Фрање Гажија »Стварање нове Југославије и Хрватска сељачка странка«, у којем истиче складност њезиних стремљења са циљевима народноослободилачког покрета, наводећи Титове ријечи да ИО ХСС »мора бити центар за разбијање реакције (. . .) Данас мизерије«, наводи Гажи Титове ријечи, »не могу бити карице у ланцу судбоносних повјесних догађаја«.²⁰⁾ У истом броју »Слободног дома« је и чланак Анте Вркљана »Шпекулације с домобранством« који представља одговор на контрареволуционарне концепције водства ХСС.²¹⁾

У овој фази развоја руководство народноослободилачког покрета гледа у ИО »легитимно водство« ХСС, па су и контакти с појединим првацима загребачког водства у сјени такве оријентације. За све то вријеме кругови око Мачека траже могућност за споразум Тито – Мачек, понашајући се као да не постоји ИО ХСС на ослобођеном територију. Као реакција на такво понашање, услиједио је појачан рад ИО у правцу разоткривања планова загребачког водства. То је нашло одраза и у оријентацији гласила »Слободни дом«. Тако Фрањо Гажи објављује чланак »Радићевци или мачековци« у којем истиче: » . . . ми смо начинили неписани, али зато искрени споразум јединства и братства Хрвата и Срба, споразум међусобног помагања сељака и радника – за бољи живот једних и других«.²²⁾ У чланку »Дошло је вријеме да се расчисте рачуни« Станко Шкаре указује на Кошутићево неискрено држање. Он је раније, наводи Шкаре, давао другачије упуте супротстављајући се одласку присташа ХСС у партизане, а заговара-

17 »Слободни дом«, 15. 7. 1944.

18 Исто, 1. 8. 1944.

19 Исто, 17. 8. 1944.

20 Исто, 2. 9. 1944.

21 Исто.

22 Исто, 22. 10. 1944.

јући њихов одлазак у домобране.²³) Политику ИО ХСС подржао је и Владимир Бакарић у чланку »Политика сурадње и Народно-ослободилачког фронте је побједила«. Он је расцјеп у ХСС прихватио као свршену ствар, а ИО као представника основне и најјаче оријентације њезиних присташа. Странка је, наводи Бакарић, »стекла борбених традиција, које су својим демократским и слободарским духом оплемењивале хрватски народ. Поновно оживљавање тих традиција ми смо прижељкивали и сматрали, да би било добром основицом за један заиста искрени и дуготрајни споразум наших странака на корист нашег народа, његове слободе и боље будућности«. Бакарић је том приликом изразио и мисао да ХСС »није онако јединствена, као што је била у годинама прије овога рата. Она нити не игра онакву улогу (главну) руководећу, као што ју је играла прије рата«. Зато мисли да је сурадња присташа ХСС с комунистима у оквиру ЈНОФ »коначна, чврста и да нема стварних изгледа, да би могла добити неки други правац«. Наиме, водство у Загребу је изгубило своје позиције и приступило усташама, а треће групације или политике нема.²⁴)

Складно развоју народноослободилачког покрета све више долази до изражаја његова револуционарна суштина. У његовој завршној фази истовремено долази до концентрације контрареволуционарних снага. При том су грађанске политичке странке носиоци реакционарних и контрареволуционарних концепата са циљем да очувају стари друштвени поредак и поврате своје изгубљене позиције. Водство ХСС на челу с Мачеком игра запажену улогу у том контрареволуционарном табору. Стога политичке снаге народноослободилачког покрета заоштравају борбу против тога водства и дијела ХСС који га слиједи. Тада политичка дјелатност ЈО ХСС на ослобођеном територију поприма велико значење. Истовремено, резултати диференцијационих процеса, закономјерност страначког живота, те принципни организације и политичке праксе говоре о еволуцији Странке према републиканској оријентацији. У том смислу Мачеково водство је заиста одбачено унутарстраначким процесима. Како оно не признаје такав ток догађаја, може се рећи да је Мачек представник једне струје која је изгубила подршку присташа и стварно се гасила. Побједила је најпрогресивнија оријентација у ХСС која је остала вјерна народу, узимајући учешће не само у његовој борби за национално ослобођење већ и у борби за револуционарни друштвени преображај.

ИО ХСС, након уклањања Маговца с водеће позиције, готово у цијелости подржава политичку платформу ЈНОФ. Његово гласило »Слободни дом« постаје трибина преко које присташе ХСС у народноослободилачком покрету обрачунавају с контрареволуционарном оријентацијом Мачекових присташа. Почетком 1945. године, поново се актуализира подјела на радићевце и мачековце, од којих први остају вјерни програму ХСС из 1924. године, када Радић учлањује ХРСС у Сељачку интернационалу. При том се

23 Исто, 12. 11. 1944; Кошутић је касније демантирао да је давао такве савјете, наводећи да је његова порука онима »у шуми« била да »остану Радићевци и да се слажу са свима, који се тако боре против непријатеља«. Затим наводи да никога није наговарао да иде у домобране нити говорио да ће ХСС помоћу њих осигурати власт, »јер је то у прогивности с демократским начелом Х. С. С., јер би то довело до грађанског рата у земљи, и јер би то било на штету великих тековина НОП-а« (Исто, 16. 1. 1945).

24 Исто, 19. 11. 1944.

истиче Радићев »демократски, републикански, човјечански и свеславенски програм«. ²⁵⁾ Тиме републиканска стремљења постају све изразитија како међу члановима ИО, тако и међу присташама ХСС. Дана 17. сижчња 1945. године ИО осуђује изјаву краља Петра о споразуму Тито – Шубашић, наводећи да у њој види »подле намјере реакције, којој припада и др Мачек«. У вези с тим одбацује краљев приговор »како се тобоже сва власт налази у рукама једне странке«. Истовремено се истиче да се у АВНОЈ-у и НКОЈ-у налазе присташе различитих странака и политичких увјерења, а међу њима и сљедбеници ХСС. О свом стајалишту према краљевој изјави ИО је телеграфски обавијестио Тита и Рибара. ²⁶⁾ На то се надовезује чланак Дане Сикирице »Реакција не мирује« у којем наводи да је »сав хрватски народ (...) одлучно осудио краљеву изјаву и протународни рад клике реакционара, међу које спада и др. Владко Мачек, некадашњи председник Х. С. С. и др. Јурај Крњевић, некадашњи главни тајник Х. С. С.«. ²⁷⁾ Слиједи написи у истом тону и то Мартина Сучића »Хрватски сељаци су свјесни издаје покварене господе« ²⁸⁾ и Фране Фрола »Хрватски народ уз Тита«. ²⁹⁾ У чланку Ивана Кузмића »Стварамо нову Југославију« истиче се да је Мачекова политика ишла у три правца: »у сурадњи с избјегличком владом, у сурадњи с окупаторима и усташама и у помагању окупатора паролом 'чекања'«. ³⁰⁾

Када је 7. ожујка 1945. године формирана привремена влада ДФЈ, у њу су ушли представници обнју оријентација ХСС. Представници ХСС Шубашић и Шутеј сачињавали су с Миланом Гролом опозициону групу у влади. У исто вријеме у влади су били и чланови ИО ХСС Фрол и Вркљан. ³¹⁾ Поводом формирања привремене владе, Фрањо Гажи је у изјави за »Политику«, коју преноси и »Слободни дом«, подвукао да је то примљено »с највећим одушевљењем у читавом хрватском народу«. ³²⁾ Услиједило је и формирање прве хрватске владе којој је ИО ХСС такођер дао пуну подршку. ³³⁾

Узевши у цјелини, може се рећи да је држање ИО ХСС, након сједнице у Горњем Таборишту, било у знаку подршке ЈНОФ и да је та подршка умногоме придонијела њезиној консолидацији у Хрватској. То је имало у виду и Предсједништво АВНОЈ-а када је, на приједлог врховног команданта маршала Тита, одлучило »да се за заслуге у Народно-ослободилачкој борби и учвршћењу братства и јединства народа Југославије« одликује 19

25 »Слободни дом«, 16. 1. 1945.

26 Исто, 26. 1. 1945.

27 Исто, 6. 2. 1945.

28 Исто.

29 Исто, 8. 3. 1945.

30 Исто.

31 Бранко Петрановић, *Политичке и правне прилике за време привремене владе ДФЈ*, Београд 1964, 87 – 89.

32 »Слободни дом«, 15. 3. 1945.

33 У владу су ушли и чланови ИО ХСС, и то Фрањо Гажи, потпредсједник, Анте Вркљан, министар просвјете, Томо Чиковић, министар пољопривреде и шумарства, Александар Кохаровић, министар народног здравља и Јурај Драушник, министар социјалне политике (Исто, 19. 4. 1945); Бакарић наводи да је Хебранг био мишљења »да ХСС треба да формира ту владу, и то не ХСС мачековски, него овај наш. Таква је увјерења и оставио код тих наших политичких пријатеља па се десило то да су и они поставили питање треба ли то да буде тако« (Вјесник, 13. и 14. 4. 1975).

чланова ИО.³⁴) Његову улогу у оквиру ЈНОФ позитивно је оцијенио и Тито у говору одржаном 27. ожујка 1945. године у Београду.³⁵) Поводом прве годишњице сједнице у Горњем Таборишту, Фрањо Гажи је објавио чланак »Повијесна годишњица« у којем констатира да је тада изабрано ново водство ХСС »као једини њезин легитимни представник«.³⁶) Непосредно након ослобођења земље, започеле су припреме и за трећи састанак ИО.

Трећа сједница ИО одржана је 29. и 30. липња 1945. године у Загребу. Том приликом је шире анализирана политика у протеклом раздобљу, а нарочито од доласка Мачека на чело странке. У вези с тим Фрањо Гажи је нарочито подвукао његово држање у одлучним данима. Мачек, рекао је, никад није сазвао Главни одбор ХСС. »То је његова темељна кривица, а ријеч да би се само 'посвадили' не може се другачије тумачити, већ тиме, да није хтио чути што народ мисли и захтијева, па ни онда, кад је године 1941. политичка напетост нарасла до врхунца, а његови чини прешли границу на изборима датог му повјерења. Он није за то тражио одобрење од народа, премда је у нашем програму написана и особито наглашена ријеч 'Референдум' (...). Његов позив на покорност и сурадњу с усташким крвницима имао је кобне посљедице, стављајући у забуну нарочито онај селачки свијет, који није довољно прожет свијешћу, да сам спозна опасност, која му са те стране пријети«. Мачек је проговорио »макар да је баш тада требао зашутјети, а шутио је пак кад је требао говорити«. Затим му се приговара због држања у вријеме приступања Југославије Тројном пакту, што није опозвао Крљевића и што је упућивао позиве за окупљање присташа ХСС у домобранству, означавајући га као »праву хрватску војску«. И у вријеме Кошутихевих контаката с народноослободилачким покретом Мачекови сурадници су истицали да иза овога стоји 150.000 домобрана »који би с њим прешли на страну народноослободилачког покрета«. Осврћући се на процес раслојавања странке, Гажи је подвукао да је 1943. година у том погледу била »судбоносна прекретница«. И Вркљан је осудио Мачека и водство ХСС, наводећи да су давали упуте: »далеко од црвених, од партиџана; идите у домобране – то је наша војска«. Станко Шкаре се посебно осврнуо на појаву и значај гласила »Слободни дом«, које је почело излазити 15. септембра 1943. године.³⁷)

На крају рада ИО, одражавајући значај извршених промјена и стремљења међу присташама у народноослободилачком покрету, мијења назив у ИО ХРСС, што значи да је у томе садржана и промјена назива странке. Резултати дводневног засједања нашли су израз у закључцима ИО који садрже слиједеће констатације: (I) поздрављају се резултати народноослободилачког рата и прикључење дијелова Хрватске матице, (II) остварена је сувереност народа у новим друштвеним увјетима (»Народ је господар у

34 Том приликом одликовани су орденом народног ослобођења првог реда Фрањо Гажи и Павао Крче, а орденом братства и јединства Филип Лакуш, Стјепан Првчић, Антун (Туна) Бабић, Дане Шкарица, Никола Сикирица, Станко Шкаре, Флоријан Сучић, Иван Кузмић, Јаков Гргурић, Мато Сорић, Томо Гажи, Петар Фиолић, Јурај Антолић, Фрањо Борић, Ловро Крањец, Томо Чиковић и Ђуро Балај (»Слободни дом«, 16. 1. 1945).

35 »Напријед«, 4. 4. 1945.

36 »Слободни дом«, 26. 4. 1945.

37 Исто, 8. 7. 1945.

свом селу, опћини, котару, окружју и цијелој држави; судови су народни, жене су изједначене у правима с мушкарцима. Народне скупштине сеоске, опћинске, котарске и окружне слободно бирају своју истинску народну власт«), (III) истичу се задаци у периоду обнове земље, (IV) »Док су се сљедбеници науке браће Радића борили у редовима народноослободилачког покрета и подносили највеће жртве за слободу свога народа, др Влатко Мачек, окружен најужим својим сурадницима, водио је политику чекања и шпекулирања и тиме помогао окупатора и његове помагаче. Своје издајство и сурадњу с њима потврдио је и бијегом из наше домовине« и (V) представници ХРСС налазе се у савезној влади, влади Хрватске, влади Босне и Херцеговине, АВНОЈ-у, ЗАВНОХ-у, ЗАВНОБиХ-у и Главном НОО Војводине гдје »судјелују у изградњи наше државне власти и уживају наше пуно повјерење«. Истовремено се изражава повјерење и ИО ХРСС, који је састављен од представника странке из свих федералних јединица у којима живе Хрвати. Он »поновно узима и у формалном смислу своје старо име, којега се стварно никада није одрекао«. Одбор ће и даље радити у оквиру и на политичкој платформи ЈНОФ Хрватске.³⁸⁾ Са сједнице су послани поздравни телеграми између осталих, Титу и Рибару. Тито се захвалио на поздравима с пленума »који је још једном потврдио исправност пута, којим је најчистији дио водства ХСС пошао у најтежим данима ослободилачке борбе наших народа, одбацујући од себе све оне, који су у повјесним часовима заборавили на интересе и славну традицију борбе хрватског сељачког народа (...). Ви сте тиме извршили свој дуг према читавом хрватском народу«. Рибар је у одговору на поздраве истакао: »Овај поздрав подсећа ме на вашу прву повјесну сједницу пред више од годину дана када сте утврдили народну политику Ваше странке на линији Народноослободилачке борбе.«³⁹⁾ Насупрот томе, присталице Мачека су осудиле рад ИО као и промјену назива странке. У летку »Хрвати – грађани – сељаци!« каже се да »комунистички слуге« Гажи, Бабић и други »самовољно основаше неки ИО и ставише се на чело неке нове комунистичке странке (...) окаљавши на тај начин успомену нашег вође и учитеља Стјепана Радића«. На крају се кличе Мачеку и наводи да је он »прави наследић« Радићев и »прави вођа« хрватског народа.⁴⁰⁾

Након народноослободилачког рата, револуција се наставља, а тиме и обрачун с контрареволуцијом с обзиром на то да отпор у рату поражене буржоазије није престао. Он се одвија у новим увјетима које карактеризирају терористичка дјелатност мањих оружаних група и политичка настојања грађанских странака и група да буржоазији поврате изгубљене друштвене позиције. У тој борби ХРСС заузима важно мјесто с обзиром на то да развија широки фронт против утјецаја Мачекова водства и политике ХСС. С обзиром на констелацију грађанских политичких снага, непосредно након ослобођења, обрачун с »мачековштином« био је један од увјета побједне социјалистичке револуције у Хрватској.

Средином 1945. године обрачун с »мачековштином« је у пуном јеку. У том погледу карактеристичан је чланак »Тко данас ровари против теко-

38 Исто.

39 Исто, 15. 7. 1945.

40 ИХРПХ, Фонд ХСС, летак: »Хрвати – грађани – сељаци!«

вина наше борбе»⁴¹) Услиједио је чланак Владимира Бакарића »О неким данашњим задацима наших активиста« који из »Наприједа« преноси и »Слободни дом«. Бакарић је и том приликом осудио секташење према ХРСС. »Такав секташки став и рад су«, како наводи, »највећа опасност по тековине Народноослободилачке борбе (...) Ова ХРСС није никаква резерва реакције, нити је под њеним утјецајем (...) Зато јачање ХРСС не значи цијепање Фронте, него напротив њено јачање (...) Спречавање рада активистима ХРСС је само вода на млин реакције«. Осим тога, треба имати у виду, закључује Бакарић, да ће у процесу обнове земље и друштва бити потребан »сваки човјек добре воље«.⁴²)

Први конгрес ЈНОФ 5, 6. и 7. коловоза 1945. године имао је значајно мјесто у политичкој активности ХРСС. Раздобље уочи и у вријеме конгреса праћено је снажним превирањем међу присташама грађанских странака у оквиру Народног фронта које се јавља као посљедица друштвено-економског садржаја револуције. Тада процес еволуције на линији потпуног прихватања програма Народног фронта доводи и до »прихватања даљњег друштвеног кретања у правцу социјализма«.⁴³) Иначе, у раду конгреса представници ХРСС су активно учествовали. У његовом радном предсједништву био је предсједник ИО Фрањо Гажи.⁴⁴) Он је поздравио конгрес у име »хрватског сељачког народа« и осудио Мачека, истичући: »Није водство ни Мачек ни Мачекова странка него је странка хрватски сељачки народ«.⁴⁵) Учествојући у раду конгреса, Тито је подвукао да демократија »без крупних социјалних реформи није демократија (...) Даље, наш народ је нашао за паметније да се разне групе и партије којима је збиља у срцу демократија, уједине као што ево доказује ова наша Народна фронта Југославије«. Затим се заложио за федеративно уређење земље и републикански облик власти.⁴⁶) На конгресу је усвојен и програм Народног фронта, према којем се он конституира, не као коалиција, већ као савез радника, сељака и интелегенције »у коме су сви његови чланови, без обзира на своје уже партијско припадништво, били обавезни да уплаћују члански улог и спроводе у дело сваку одлуку фронтоских форума«.⁴⁷) Представници ХРСС су подржали такво концепирање Народног фронта, па је Фрол, у име ИО, изјавио да у цијелости прихвата његова »темељна програматска начела«⁴⁸) Представници ХРСС ушли су у руководећа тијела Народног фронта. Гажи је изабран за потпредсједника, а Сремец за другог тајника. У Извршни одбор ушли су Фрол и Првчић, док су чланови пленума за Хрватску били Шкаре, Вркљан и Бабић.⁴⁹)

Избори за Уставотворну скупштину расписани су за 11. студеног 1945. године. На то је ИО Народног фронта покренуо изборну кампању, а 11.

41 »Глас Славоније«, 5. 7. 1945.

42 »Слободни дом«, 22. 7. 1945.

43 Петрановић, н. дј. 179.

44 »Борба«, 6. 8. 1945.

45 »Слободни дом«, 12. 8. 1945.

46 »Напријед«, 11. 8. 1945.

47 Петрановић, н. дј. 183.

48 »Слободни дом«, 12. 8. 1945.

49»Напријед«, 11. 8. 1945.

рујна је упутио и изборни проглас народима Југославије.⁵⁰) У изборну кампању укључио се и ИО ХРСС. Он се обратио јавносни изборним прогласом у којем је подржао политичку платформу Народног фронта и позвао бираче да гласају за Тита и републику. Потом су услиједили састанци на којима је објашњавана политичка платформа ИО ХРСС у оквиру Народног фронта.⁵¹) Средишња манифестација ХРСС у склопу предизборне кампање била је Главна скупштина. Заказана је за 16. рујна у Загребу. Уочи републиканске скупштине на загребачком радију говорио је Сремец, чији је говор пренијела и штампа. »Дошло је врјеме«, рекао је, »да се опет састану радићевци, да се разговоре и договоре«. Наиме, одговарајући на питање зашто је сазвана скупштина, Сремец је рекао: »...да Извршни одбор Хрватске републиканске сељачке странке изложи свој досадашњи рад у народноослободилачкој борби и протумачи свим сљедбеницима науке браће Радића и цијелом свијету, зашто чланови и присташе Извршног одбора Хрватске републиканске сељачке странке нису слиједили пут бившег водства, него се одазвали позиву Комунистичке партије у борбу и ставили се под водство Тита«. При том подсећа да су већ прије рата »прави радићевци« са жаљењем гледали »како се крњи политичка баштина Стјепана Радића, демократске традиције итд (...) Почело је скретање с Радићеве линије«. ⁵²) Заказану Главну скупштину ХРСС неки су означавали и као њезин конгрес. У очекивању скупштине »Напријед« пише да ће она »оповрћи све лажи непријатеља нашег народа, који с једне стране тврде да код нас влада 'једнопартијски систем' и диктатура, а с друге стране настоје створити сами своје посебне политикантске групе«. На крају се изражава увјерење да ће скупштина учврстити јединство Народне фронте у Хрватској.⁵³) Дан прије одржавања скупштине у Загребу се манифестирало »у почаст Хрватске републиканске сељачке странке«, а на Јелачићеву тргу је говорио Јурај Драушник.⁵⁴)

Дана 16. рујна прије подне одржана је на игралишту »Младости« Главна скупштина »хрватског сељачког народа«, на којој су уз многе узванике били руководиоци КПХ и представници хрватске владе. Скупштину је отворно Антун (Туна) Бабић и рекао: »Дошли смо да покажемо своју свијест, да покажемо да хоћемо републиканско државно уређење, дошли смо да покажемо за што смо кроз ове четири године давали своје животе, да покажемо читавом свијету, да нисмо узалуд лили крви. Дошли смо, да покажемо, да стојимо уз Извршни одбор ХРСС и уз вођу који нам је помогао да се овдје сакупимо, да покажемо да смо ми уз нашега маршала Тита«. Затим је прочитан Титов телеграм »свим учесницима конгреса ХРСС«, у којем изражава наду »да ће на овом конгресу добити одлучан одговор они, који и данас због својих личних интереса, или интереса реакције желе позијепати хрватско сељаштво и желе га скренути с правилног пута којим је оно пошло оног момента, када се почео сврставати у редове бораца против окупатора и његових помагача у земљи«. И на крају жели да ХРСС буде »снажан ступ у Народној fronti«. Пошто су говорили Назор и Бакарић,

50 О томе опширније: Петрановић, н. дј. 186 – 205.

51 »Слободни дом«, 17. 10. 1945.

52 »Глас Славоније«, 9. 9. 1945.

53 »Напријед«, 8. 9. 1945.

54 »Слободни дом«, 18. 9. 1945.

скупштину су поздравили Стефан Атанасов, у име Отачествене фронте Бугарске; Јанез Хрибар, у име Народне фронте Словеније; Михајло Јовић, у име »српског сељачког народа«; Иван Гошњак, у име Југославенске народне армије; Раде Прибићевић, у име Срба у Хрватској; Тодор Филипов, у име македонског народа и Марко Белинић, у име синдикалних организација. Од првака ХРСС говорили су: Гажи, Првчић, Сучић, Борић, Вркљан, Шкаре и други. Сви су осудили Мачека и водство ХСС, а њихове мисли најбоље одражава резолуција, која је том приликом усвојена. »Главна скупштина«, истиче се у резолуцији, »изасланика из свих крајева« ДФЈ, »гдје живе Хрвати«, једнодушно одобрава »досадашњи рад Извршног одбора Хрватске републиканске сељачке странке«. Водство ХСС ставило се »отворено у службу фашистичких нападача и домаћих издајца или је потајно радило на корист непријатеља хрватског народа«. Указујући на оријентацију присташа ХСС према народноослободилачком покрету, у резолуцији се истиче: »Прави Радићевци (...) су отворено ушли у борбене редове« у које их је позвала КПЈ. Цио народ је увјерен да је пут ИО »једини прави пут«. Пошто се тражи федеративно уређење и републикански облик власти, истиче се: »Послије рата, у мирно доба обнове и изградње наше домовине, остаје и остат ће Извршни одбор ХРСС-е раме уз раме са својим савезницима у обнови и изградњи наше домовине«. На крају резолуције изражава се увјерење да ће хрватски народ »извршити своју дужност и дати свој глас оним својим правим народним представницима који су у најтеже доба доказали, да знају бранити и чувати интересе хрватског народа.«⁵⁵⁾

Скупштина ХРСС повољно је примљена у политичкој јавности, што показује и публицитет који је добила у средствима јавног информирања. У листу »Напријед« она је оцијењена као »манифестација републиканске мисли«.⁵⁶⁾ Резолуција је затим добила подршку на скупштинама у Осијеку, Бјеловару, Валпову, Новој Градишки, Новској, Карловцу, Вировитици, Жупањи, Ђурђевцу, Копривници, Вуковару, Крижевцима и низу других мјеста.⁵⁷⁾ Таква оријентација ХРСС наишла је на противљења и реакцију опозиционих кругова у странци и Мачекових присташа. Тако Кошутић и Јанчиковић не оспоравају толико удио ХРСС у народноослободилачкој борби колико не признају водство које се залаже за републикански облик владавине и прихваћа политичку платформу Народног фронта. Наводно је и Шубашић тражио споразум с ИО ХРСС »јер двије странке, тј. два Х.С.С. не смију бити у хрватском народу«.⁵⁸⁾

У исто вријеме грађански политичари у емиграцији настоје онемогућити изборе, рачунајући на интервенцију савезника која би буржоазији осигурала несметану изборну побједу.⁵⁹⁾ Укорак с њима ишла је и опозиција у земљи. Након одлуке да не учествује у изборима, услиједиле су оставке Шубашића и Шутеја. Тада Мачекове присталице у земљи настоје окупити и покренути у акцију расположиве снаге. Удова Стјепана Радића покреће у Загребу »Народни глас«, у којем подржава Мачекову политику, поставља-

55 Исто: »Глас Славоније«, 18. и 19. 9. 1945.

56 »Напријед«, 22. 9. 1945.

57 »Слободни дом«, 25. 9. и 9. 10. 1945.

58 »Слободни дом«, 24. 10. 1945.

59 Петрановић, н. дј. 193.

јући се опозиционо према Народном фронту и оријентацији ИО ХРСС. Стога се група око Марије Радић у основи слаже с групом којој су на челу Шубашић и Шутеј, мада је иступала против њезине »споразумашке политике«. ⁶⁰) У једином летку Мачекових присташа истиче се да је »сељачка политика данашњих властодржаца (...) тако дуго добра и пуна обећања док не прођу избори«. Оии осуђују позивање на Радића, наводећи да се само парадира с мртвим Радићем, и да је то доказ »страха и нервозе да избори добро прођу«. У вези с тим Мачек поручује »да се (народ – М. К.) суздржи од гласања и да чека развој догађаја. Оии се ругају политици чекања али се је боје« – истиче се у летку. ⁶¹) И Крњевић, у летку »Браћо Хрвати«, позива присташе ХСС да не гласају »за своју пропаст« (за листу Народног фронта – М. К.) већ за »кутију без листе«. ⁶²)

Избори су протекли супротно очекивању грађанске опозиције с обзиром на то да је савезна листа Народног фронта однијела увјерљиву изборну побједу. ИО ХРСС био је задовољан изборним резултатима, видећи у њима коначну побједу своје политичке оријентације. То је дошло до изражаја на његовој пленарној сједници, одржаној 26. студеног 1945. године на коју су позвани, »без посебног писменог позива«, и изабрани заступници ХРСС. ⁶³) ИО је узео учешће и у политичким акцијама које су услиједиле послније избора. То се односи како на рад владе, тако и на рад Уставотворне скупштине.

Према томе, политичка дјелатност ИО ХСС, односно ХРСС попријема, током 1944. и 1945. године, велико значење, нарочито у конфронтацији с контрареволуционарном оријентацијом Мачекових присташа. Такво његово држање умногоме придоноси консолидацији ЈНОФ Хрватске и јачању републиканских стремљења, а добило је свој пуни израз на сједници одржаној 29. и 30. липња 1945. године. Након завршетка народноослободилачког рата, обрачун с контрареволуцијом се наставља, а тиме и конфронтација с експонентима контрареволуционарне буржоазије. У томе ХРСС заузима истакнуто мјесто с обзиром на то да отвара широки фронт борбе против утјецаја Мачекове политике и дјеловања других опозиционих група у оквиру ХСС. Разоткривање суштине те политике, као и њених носилаца, имало је знатан удио у побједи социјалистичке револуције. На том путу ИО ХРСС је без резерви прихватио програм и статут Народног фронта, залажући се за федеративни уређење, републикански облик власти и друштвени преображај.

---

60 Исто, 201.

61 ИХРПХ, Фонд ХСС, Леци.

62 Исто.

63 »Слободни дом«, 16. 11. 1945.

ZUSAMMENFASSUNG

DAS VERHÄLTNISS DES EXEKUTIVKOMITÉES DER KROATISCHEN (REPUBLIKANISCHEN) BAUERNPARTEI ZU DER J. N. O. F. (N. F.) 1944 - 1945

Gemäss Entwicklung der linken Komponente im Differenzierungsprozess der Kroatischen Bauernpartei, und dem Beitritt ihrer Parteigänger in die Reihen der Volksbefreiungsbewegung, kommt auch die Tendenz ihrer organisierung zum Vorschein. Dabei haben sich einige Anhänger, die schon früher diese Partei verlassen haben, oder im Zuge des Verlassens waren, direkt in politische Strukturen der Volksbefreiungsbewegung transformiert, so dass über sie als ehemalige Parteiangehörige gesprochen werden kann. Der Volksbefreiungsbewegung sind, aber, auch solche beigetreten, die sich für Anhänger der Kroatischen Bauernpartei (HSS) erklärt haben, wobei die Tradition des Parteilebens und das Benehmen der Parteiführer auf ihre organisatorische Verbindung Einfluss geübt haben. Als Folge dieser bestrebungen wurde das Exekutivkomitee der Kroatischen Bauernpartei (IO HSS) auf dem befreiten Territorium ins Leben gerufen.

Die Tatsache dass sich die HSS in eine profaschistische, eine von Maček geführte und eine die im Rahmen der Volksbefreiungsbewegung wirkte, gespalten hatte, stellt eine neue Qualität im Prozess ihrer Zersplitterung dar. Die politische Orientierung der Anhänger der Volksbefreiungsbewegung kam zum Ausdruck nach der Entfernung des Einflusses Božidar Magaš's, als nicht nur breitere republikanische Tendenzen, ja auch eine vollere Unterstützung der Politik des J. N. O. F. geschaffen wurden. In diesem Fall handelt es sich eigentlich nicht um Dissidenten der Partei, sondern um eine Masse der Mitglieder die Linie der Partei verlassen haben indem sie sich für eine Unterstützung der politischen Plattform der J. N. O. F. entschlossen haben, um eine soziale Umgestaltung anzustreben.

Sich innerhalb der Volksbefreiungsbewegung organisierend, hat das Exekutivkomitee der Kroatischen Bauernpartei (IO HSS) diese Gliederung als legitimen Nachfolger der Partei bezeichnet, und somit den Liquidierungsprozess der Maček'schen Strömung beschleunigt. Bei der Dritten Sitzung, Ende Juni 1945, ändert das Komitee die Benennung, und wird seither »Exekutivkomitee der Kroatischen Arbeiter- und Bauernpartei«, IO HRSS, genannt. Sein Parteiblatt »Slobodni dom« (Freies Heim) wurde zur Tribüne der Abrechnung mit den kontrarevolutionär orientierten Anhänger Maček's. Die Front gegen die Kontrarevolutionäre erweiternd, hat das IO HRSS das Programm und das Statut der Volksfront angenommen, und sich dabei für die föderative Verfassung, republikanische Regierungsform, und eine soziale Umgestaltung eingesetzt. Diese Richtlinien hat dann die Jahreshauptversammlung, die am 16. September 1945. in Zagreb abgehalten wurde, bestätigt. Sie hat zugleich die Wahlplattform und die Liste der Volksfront unterstützt. Danach hat das Exekutivkomitee der HRSS auch in anderen politischen Aktionen der Volksfront teilgenommen.